

SEIMO INSTITUCIJOS SVARBA LIETUVIŲ TAUTAI XX A.

DOC. DR. MINDAUGAS TAMOŠAITIS

*Lietuvos edukologijos universiteto Istorijos fakultetas
Lithuanian University of Educational Sciences, Faculty of History
T. Ševčenkos g. 31, LT-03111 Vilnius
El. paštas mindaugas.tamosaitis@leu.lt*

Santrauka

Proginame straipsnyje, parengtame pagal pranešimą, skaitytą Lietuvos Steigiamojo Seimo 95-mečiui skirtoje konferencijoje, nagrinėjamas lietuvių tautos požiūris į Seimo instituciją nuo Didžiojo Vilniaus Seimo (1905) iki Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (1990–1992). Analizuojant šį požiūrį XX a. pradžioje, Nepriklausomybės laikotarpiu (1918–1940), okupacijos metais ir tautinio atgimimo laikotarpiu, bandoma paaiškinti, kodėl skirtingais Lietuvos valstybingumo gyvavimo etapais Seimo institucijos vertinimas kito.

Reikšminiai žodžiai: Steigiamasis Seimas; partija; parlamentas; prezidentas; opozicija; autoritarinis valdymas; okupacija; Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba.

Įvadas

XX a. pabaigoje po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo lietuvių visuomenėje Seimo institucija, kaip matyti iš periodiškai pateikiamų sociologinių apklausų, vertinama neigiamai arba patenki-

namai. Net pasigirsta balsų, kad Lietuvai nereikia Seimo, jo veikla nėra efektyvi. Ne paslaptis, kad dalis Lietuvos gyventojų su pasididžiavimu mini vadinamuosius „Smetonos laikus“ (1926–1940), kai Prezidentas Antanas Smetona beveik devynerius metus neskelbė Seimo rinkimų, t. y. tiek laiko šalyje nebuvo Seimo. O tik iš blogos pusės vertinant okupacijų laikotarpį (1940–1990), kaip didelį trūkumą neužmirštama nurodyti, kad nebuvo demokratinio Seimo. Taip ir lieka neaišku, kodėl lietuvių tauta skirtingai vertino (ar tebevertina) Seimo instituciją.

Užpildant šią baltą dėmę istoriografijoje nuspręsta parengti atskirą publikaciją, siekiant atskleisti Seimo vaidmenį lietuvių tautai XX a. ir pabandyti paaiškinti, kokios priežastys nulėmė vienokį ar kitokį požiūrį į šią valdžios instituciją aptariamuoju laikotarpiu.

Straipsnyje nagrinėjamos medžiagos pradžia siejama su 1905 m. gruodžio mėn. vos dvi dienas dirbusiu Didžiuoju Vilniaus suvažiavimu, kuris netrukus amžininkų pradėtas vadinti Didžiuoju Vilniaus Seimu, o pabaiga – su 1990 m. darbą pradėjusia demokratiškai išrinkta Lietuvos SSR Aukščiausiajā Taryba, kuri jau darbo pradžioje buvo pavadinta Lietuvos Respublikos Aukščiausiajā Taryba.

Publikacija parengta remiantis archyvine medžiaga, nagrinėjamo laikotarpio spauda, amžininkų atsiminimais, kitų autorių darbais.

Požiūris į Seimo instituciją iki 1920 m.

Nors moderniaisiais laikais parlamentarizmo pradžia siejama su 1920 m. darbą pradėjusiu Steigiamuoju Seimu, istorikai jo ištakas truputį paankstina. Išskiriami net keli panašaus pobūdžio ir svarbos lietuvių tautai įvykiai: 1905 m. gruodžio 4–5 dienomis vykęs Didysis Vilniaus suvažiavimas, 1917 m. gegužės pabaigoje – birželio pradžioje Rusijoje posėdžiavęs Petrapičio lietuvių seimas, 1917 m. rugsėjo 18–22 dienomis lietuvių inteligentų Vilniuje sušaukta vadi-

namoji Vilniaus konferencija. Minėti įvykiai turėjo daug bendro: a) visuose renginiuose jo dalyviai daugiau ar mažiau atstovavo visiems lietuvių tautos socialiniams sluoksniams (dalyvavo inteligentai, dvarininkai, kunigai, valstiečiai, darbininkai, amatininkai); b) jie buvo savo tautos deleguoti arba išrinkti; c) priimti nutarimai pripažinti visos lietuvių tautos ir pagal to meto galimybes juos pamėginta įgyvendinti.

Nereikėtų stebėtis, kad jau XX a. pradžioje Lietuvos visuomenės žodis „Seimas“ įgavo sakralinę prasmę ir buvo suvokiamas kaip visai tautai atstovaujanti valdžios institucija, kurios sprendimai turėjo būti visiems gyventojams privalomi. Antai 1905 m. Didysis Vilniaus suvažiavimas dėl dalyvių gausos, priimtų sprendimų ir jų atgarsių visuomenėje po kelių mėnesių spaudoje pradėtas vadinti Didžiuoju Vilniaus Seimu. O naujausioje istoriografijoje Lietuvos Taryba, darbą pradėjusi 1917 m. rudenį ir veikusi iki 1920 m. pavasarį vykusių Steigiamojo Seimo rinkimų, laikoma aukščiausia teisėta Lietuvos institucija, pagal savo funkcijas prilyginama šalies parlamentui¹.

Krinta į akis tai, kad tarp lietuvių, Pirmojo pasaulinio karo metais pasitraukusių į Rusiją, ypatingos svarbos sulaukė Aleksandro Kerenskio valdžios organizuoti visuotiniai rinkimai į „Učreditelnoje Sobranije“, kuriai tada vietos lietuviai buvo davę „įkuriamojo“ ar „kuriamojo“ Seimo vardą. Todėl Lietuvos spaudoje 1920 m. „Steigiamasis“ Seimas dažnai buvo vadinamas „Kuriamuoju“ Seimu², nors tų metų pavasarį visoje šalyje rinkimai vyko į Steigiamąjį Seimą. Tai lietuvių tautai kartu su šalies Nepriklausomybės atkūrimu XX a. pradžioje buvo didžiausia siekiamybė (žr. 1 lentelę), dėl kurios ji buvo pasiryžusi aukotis.

¹ Maksimaitis, M. *Mažoji konstituana: Lietuvos Taryba atkuriant valstybingumą*. Vilnius: Justitia, 2011.

² Tumas, J. Sveikiname Steigiamąjį Seimą! *Tauta*. 1920, gegužės 14 (Nr. 20), p. 1; Ivinskis, Z. Steigiamasis Seimas. *Į laisvę*. 1970, Nr. 6.

1 lentelė. Seimo genezė lietuvių visuomenėje XX a. pradžioje

Metai	Įvykis ar primto dokumento pavadinimas	Pasisakymai apie būsimą Lietuvos Seimą
1905 m.	Didysis Vilniaus suvažiavimas (Seimas)	„Reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo“ ³ .
1917 m.	Petrapilio lie- tuvių Seimas	Nepriklausomybininkai Lietuvos ateities klausimu nutarė (pateikiu rezoliucijos ištrauką, kurios pabaigoje kalbama apie Seimą): „1. Visa etnografinė Lietuva privalo tapti nepriklausoma valstybė, nuolatinai neutrali. 2. Jos neutralumas privalo būti garantuotas Taikos Kongreso. 3. Taikos Kongrese turi būti Lietuvos atstovai. 4. Lietuvos valdymo būdą ir vidaus tvarką turi nustatyti sukviestas visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas.“ ⁴
1917 m. kongresėjo mėn.	Vilniaus kon- ferencija	Paskelbė, kad „Lietuva galėtų laisvai plėtotis, turi būti sukurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, demokratiškais principais sutvarkyta... Steigiamasis seimas turės nustatyti valstybės pamatus ir santykius su kitomis valstybėmis.“ ⁵
1918 m. vasario 16 d.	Lietuvos Nepriklausomybės Aktas	„Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.“

³ Kučas, A. Steigiamasis Seimas. *I laisvę*. 1956, Nr. 9.

⁴ Vaitiekūnas, V. Lietuvos nepriklausomybė revoliucijos paunksmėje: Rusijos lietuvių Seimo 40 m. sukaktį minint. *I laisvę*. 1957, Nr. 13, p. 48–61.

⁵ *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1918, gruodžio 29 (Nr. 1), p. 1. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter_archyvas/dokpaieska_arch.showdoc_l?p_id=111733&p_tr2=2

1918 m.	Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai dėsniai <i>(panašios nuostatos ir kitoje 1919 m. priimtoje laikinojoje konstitucijoje – M. T. pastaba)</i>	„Iki Steigiamasis (Kuriamasis) Seimas bus nusprendęs Lietuvos Valstybės valdymo formą ir konstituciją, Lietuvos Valstybės Taryba, reikšdama suvėrėnę Lietuvos galią (supremapotestas), steigia laikinąją Lietuvos Valstybės Vyriausybę šitais Laikinosios Konstitucijos pamatais. <...>. 26. Laikinoji Valdžia nustato ir skelbia įstatymą Steigiamajam Seimui rinkti. 27. Steigiamasis Seimas yra renkamas visuotinojo, lygiojo, tiesiojo ir slaptojo balsavimo pamatais. 28. Steigiamojo Seimo narių rinkimams pasibaigus, Seimas renkasi Vilniuje Laikinosios Vyriausybės paskirtą dieną. 29. Steigiamasis Seimas pradeda savo darbą 2/3 atstovų susirinkus.“ ⁶
---------	---	---

Parlamentinis laikotarpis

1920 m. pavasarį vykstant rinkimams į Steigiamąjį Seimą, Lietuvos gyventojai išgyveno tikrą euforiją: rinkimų agitacijoje aktyviai dalyvavo politinės partijos, balsuojant rinkimuose konstatuotas didelis rinkėjų aktyvumas, o siekiant pabrėžti rinkimų svarbą išrinktieji parlamentarai žiniasklaidoje buvo įvardyti „tikraisiais šalies šeiminkais“ arba „112 karalių“. Steigiamojo Seimo, dirbusio 1920–1922 metais, svarba Lietuvai:

1. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje šis parlamentas buvo išrinktas demokratišku būdu (rinkimai kainavo ne mažiau kaip pusę milijono aukšinių⁶), ir taip pagaliau buvo įgyvendinta XX a. pradžios politinių lietuvių grupuočių svarbiausia idėja. Nieko keista, kad Steigiamasis Seimas pirmame posėdyje paskelbė Lietuvos nepriklausomybės proklamavimo aktą, t. y. iš esmės visų šalies gyventojų vardu įtvirtino 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto svarbiausią nutarimą.

2. Rinkimuose dalyvavo dauguma to meto Lietuvos gyventojų, nepaisant jų kilmės, socialinės padėties, tautybės ir pan.

⁶ Jakštas, J. Šimtas dvylika karalių. *Tauta*. 1920, Nr. 22, p. 1.

3. Kandidatus rinko ir galėjo būti išrinktos net ir moterys. Tuo metu tokia praktika buvo taikytina tik nedaugelyje Europos valstybių (tarkim, tokios teisės neturėjo Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir daugumos kitų išsivysčiusių Europos valstybių moterys).

4. Išrinktųjų Steigiamojo Seimo narių sudėtis buvo labai marga ir apėmė visus gyventojų sluoksnius – nuo labai pasiturinčio iki vargšo, nuo profesoriaus iki savamokslio, nuo valstiečio iki bajoro ir kt. Todėl niekas negalėjo priekaištauti, kad Steigiamasis Seimas atstovavo kuriam nors vienam sluoksniui, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ar Abiejų Tautų Respublikos laikais, kai išskirtine padėtimi naudojosi tik bajorija. Tad galima sakyti, kad pagaliau galutinai nutrūko bajorijos dominavimas Lietuvos politiniame gyvenime ir daugumos Lietuvos gyventojų mandatą valdyti šalį įgijo nekilmingieji visuomenės sluoksniai, kurių absoliuti dauguma buvo kilusi iš lietuvių valstiečių.

5. Steigiamajam Seimui atstovavo praktiškai visos pagrindinės Lietuvoje gyvenusios tautinės mažumos, todėl galima drąsiai teigti, kad šis Seimas nebuvo tik lietuviškas ar tautiškas, pvz., kaip tai atsitiko 1917 m. rudenį renkant Lietuvos Tarybą. Tautinių mažumų įtraukimas į valstybės kūrimą Nepriklausomybės pradžioje Lietuvai padėjo išvengti rimtų tautinių konfliktų, teigiama prasme prisidėjo kovojant dėl atkurtos valstybės tarptautinio pripažinimo.

6. Steigiamojo Seimo išskirtinis vaidmuo ginant Lietuvą nuo Lenkijos agresijos 1920 m. rudenį. Iškilus pavojui Steigiamojo Seimo nariai įvairiais būdais (kai kurie net mūšio lauke) kovojo dėl savo šalies laisvės. Neišvengta net aukų, kaip antai mūšio lauke žuvęs Steigiamojo Seimo narys Antanas Matulaitis. Kadangi Nepriklausomybės kovose dalyvavo visi gyventojų sluoksniai, įskaitant Steigiamojo Seimo parlamentarų, nekyla abejonių, kad to meto Lietuvoje jau buvo atsiradusi pilietinė visuomenė.

7. Steigiamojo Seimo priimtų įstatymų svarba Lietuvai. Svarbiausias iš jų – 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija, įvirtinusi demokratinį valdymą. Tai reiškė, kad vėlesniu laikotarpiu Lietuvos valdymas turė-

jo būti pagrįstas demokratinėmis nuostatomis, apie kurias dažnai buvo kalbama XX a. pradžioje.

8. Nepaisant įvairių abejonų, Steigiamojo Seimo politinių jėgų gebėjimas susitarti, surasti bendrus kompromisus priimant svarbiausius įstatymus, reiškė, jog tuo metu buvo padėti pirmieji pamatai demokratiniam valdymui. Steigiamojo Seimo atlikti darbai tik patvirtina, kad neišsipildė jo darbo pradžioje kunigo Adomo Jakšto spaudoje išsakyti žodžiai: „Taigi, gerbiamieji karaliai [neseniai darbą pradėję Steigiamojo Seimo nariai – *M. T. pastaba*], atsiminkint, jog esat čion atvykę ne peštis, bet dirbt darbą, kurs jums Lietuvos yra pavestas; o jei kas negalės atprasti nuo peštynių, tegrįžta velik namon savo lauko arti.“⁷

Nepriklausomybės pradžioje lietuvių tauta, labai teigiamai vertinama Steigiamąjį Seimą, kartu ypatingą dėmesį pradėjo skirti gegužės 15-ajai. Todėl ši Steigiamojo Seimo sušaukimo diena demokratinio laikotarpio (1920–1926) sulaukdavo išskirtinio dėmesio valstybiniu mastu (tik 1923 m. ši data nebuvo švenčiama. Tam lemiamos įtakos turėjo valdančiosios koalicijos ir opozicijos nuolatiniai nesutarimai I Seime ir greitas šio parlamento paleidimas, 1923 m. gegužės mėn. įvykę rinkimai į II Seimą). II Seimas 1923 m. gruodžio 14 d. net pritarė siūlymui, kad gegužės 15-oji vietoj vasario 16 d. būtų įteisinta kaip Lietuvos Nepriklausomybės šventė. Ji suvokta ne tik kaip Steigiamojo Seimo sušaukimo, bet ir kaip Lietuvos Nepriklausomybės proklamacijos diena. Nuo 1924 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo sušaukimo diena buvo švenčiama pagal jau nusistovėjusią 1919–1923 m. vasario 16 d. šventės minėjimų tradiciją (tik Seime nebuvo rengiamas iškilmingas posėdis; vasario 16-oji ir toliau būdavo minima iškilmingai)⁸. Labai realu, kad jeigu Lietuvoje būtų išsilaukusi demokratinė santvarka iki pat 1940 m., tuo metu gegužės 15 d. greta vasario 16 d. būtų išlikusi svarbiausia lie-

⁷ Jakštas, J. Šimtas dvylika karalių. *Tauta*. 1920, gegužės 22 (Nr. 22), p. 1.

⁸ Ulytė-Grigėlevičienė, V. Lietuvos Steigiamojo Seimo susirinkimo diena kaip Tautos šventė. *Steigiamajam Seimui – 90*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 201–216.

tuvių tautos valstybės švente. O pagal tai galima daryti prielaidą, kad ir po 1990 m. atsikūrusioje demokratinėje Lietuvoje gegužės 15 d. būtų sulaukusi deramo įvertinimo ir pagarbos. Taip neatsitiko. Pagrindinė priežastis – 1926 m. gruodžio mėn. įvykęs valstybės perversmas, kuris reišė ir demokratinės santvarkos mirtį šalyje. Demokratinį valdymą pakeitė autoritarinis režimas su Prezidentu Antanu Smetona priešakyje.

Autoritarizmo metai

Autoritarizmo laikotarpiu (1926 m. pabaiga–1940 m. vidurys) naikinant demokratinės santvarkos likučius ir į pirmąją vietą iškeliant stiprias galias turintį Prezidentą, iš esmės pasikeitė politinis valdymas. Valstybiniu mastu pradėta smerkti parlamentinį laikotarpį, vadinamuosius „Seimų laikus“. Autoritarinės valdžios neigiamą požiūrį į Steigiamąjį Seimą ir apskritai Seimo instituciją bei demokratinio parlamentarizmo šalininkus atspindi keletas faktų:

1. Nuo 1929 m. Steigiamojo Seimo sušaukimo diena – gegužės 15 d., Lietuvoje tapo eiline diena. Dar kitais metais valdžia ypatingą dėmesį skyrė rugsėjo 8 d. šventei – prieš penkis šimtus metų tą dieną Vytautas Didysis turėjo būti karūnuotas Lietuvos karaliumi. Prezidento A. Smetonos supratimu, šventės tikslas ir prasmė – „priartinti“ prie garbingos senovės, nes tai daro tautą tvirtą ir vieningą. Todėl rugsėjo 8-oji – Tautos šventės diena, greta Vasario 16-osios, kaip „Valstybės šventė“, buvo įteisinta 1938 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje: „Rugsėjo aštuntoji – Senosios Lietuvos Didingai Praeičiai minėti.“⁹ Kiekvienais metais rugsėjo 8-oji valstybiniu mastu buvo švenčiama visoje šalyje, o didžiausios išskilmės vykdavo laikinojoje sostinėje Kaune. Šventė prasidėdavo pamaldomis ir Vytauto vėliavos pakėlimu pagrindinėje aikštėje; būdavo

⁹ Lietuvos Konstitucija. *Vyriausybės žinios*. 1938, gegužės 12 (Nr. 608), eil. 4271.

rengiami kariuomenės ar Lietuvos šaulių sąjungos parodomieji paradai, sakomos proginės kalbos, vakare rodomi spektakliai. Šventėje ypač aktyviai dalyvaudavo valdžios pareigūnai su Prezidentu A. Smetona priėmimo metu, Lietuvos kariuomenė, padėjusi A. Smetonai 1926 m. pabaigoje ateiti į valdžią.

2. Atvirai niekinta Seimo, taip pat ir Steigiamojo Seimo, institucija. Tam pavyzdį parodė pats Prezidentas A. Smetona, kuriam 1920–1926 m. ir jo partijai keletą kartų niekaip nepavyko pateikti į Seimą demokratiniu būdu (tik 1926 m. pavasarį vykusiuose rinkimuose į III Seimą jo vadovaujama Lietuvos tautininkų sąjunga pavyko gauti tris vietas naujame parlamente). Neigiamą Prezidento požiūrį į parlamentą taikliai atsispindi šie žodžiai: „Seimai barasi, riejasi, kartais ir muštynės pergyvena. Demokratijos esmė, vadinasi, ne atstovų rinkimų ceremonios, o kas kita: demokratiška, kas yra gerai demai, tautai, padaroma. Argi dabartinė Lietuvos vyriausybė tautai mažiau, o ne daugiau padaro, negu mūsų buvusieji seimai?.. <...>. Valstybės vadas liks savo pareigose, kol turės visuomenės pasitikėjimo.“¹⁰ Todėl pasikeitusiomis politinėmis sąlygomis Seimo institucija neteko pirminės prasmės. Tokia linija išliko per visą autoritarinį laikotarpį. Antai okupacijos išvakarėse valdžios dienraštyje „Lietuvos aidas“ išspausdintoje karikatūroje buvo atvirai šaipomasi iš prieš 20 metų darbą pradėjusio Steigiamojo Seimo (žr. karikatūrą). Panašios pozicijos laikėsi ir Prezidento aplinkos žmonės, tarp jų Lietuvos tautininkų sąjunga. Parlamentiniu laikotarpiu tautininkų spaudoje, atsišaukimuose gausu kritikos Steigiamajam ir kitiems demokratiškai išrinktiems Lietuvos Seimams. Nepaisant to, tautininkai dalyvaudavo Seimo rinkimuose, ragindavo balsuoti už šios partijos iškeltus kandidatus¹¹ ir tradiciškai patirdavo fiasko. Užtektų priminti, kad I Seimo laikais, Lietuvai išgyvenant parlamentinę krizę, tautininkų lyderiai

¹⁰ Smetona, A. *Pasakyta parašyta*. Kaunas, 1992, p. 274.

¹¹ Pvz.: Lietuvos tautininkų sąjungos centro valdyba. „Lietuviai, Tautiečiai! „Šit jau penkeri metai praėjo ir jau šešti stojo, kaip buvo susirinkęs Steigiamasis Seimas!“
<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=31539>

A. Smetona, Augustinas Voldemaras ir Vincas Krėvė-Mickevičius, tar-damiesi su Kaune rezidavusiais SSRS pasiuntinybės diplomatais, kūrė planus, kaip Lietuvoje įvykdyti valstybės perversmą ir ateiti į valdžią (idėja įgyvendinta 1926 m. pabaigoje).

XX Amžius ir L. Žinios pranešė, kad
ryt, minima steig. seimo 20 metų
sukaktis

Oi žirge, žirge, žirgeli mano...
ar muneši mane jauna...

1940 m. gegužės mėn. pabaigoje valdžios dienraštyje „Lietuvos ai-das“ išspausdinta karikatūra, vaizduojanti Lietuvos Steigiamojo Sei-mo 20-ąsias metines. Kaip matyti, Steigiamasis Seimas pavaizduotas nusibaigusiu kuinu, dėl kurio pešasi Steigiamajame Seime dirbusios partijos. Kairėje – valstiečių liaudininkų lyderis Kazys Grinius, še-riantis arklį; moteris, mėginanti užlipti ant arklio, – valstiečių liau-dininkų atstovė Felicija Bortkevičienė; pirmas iš dešinės – krikščionių demokratų lyderis kun. Mykolas Krupavičius [kitų asmenų nustaty-ti nepavyko – M. T. pastaba]. Karikatūra ne tik iliustruoja valdžios nepagarbą Steigiamajam Seimui, bet ir joje dirbusioms partijoms, kurios, išskyrus Lietuvių tautininkų sąjungą, autoritariniu laikotar-piu 1936 m. buvo oficialiai uždraustos. Karikatūros pasirodymas tik patvirtino, kad A. Smetona ir tautininkai liko nuoseklūs Seimo ir po-litinių partijų kritikai.

3. 1927 m. pavasarį Prezidento A. Smetonos aktu neribotam laikotarpiui paleidus III Seimą, atmetant demokratinio Seimo sušaukimo idėją, dar tais pačiais metais valdžia ėmė likviduoti ir demokratinio šalies parlamentarizmo likučius: Seimo rūmai buvo paversti mergaičių gimnazija, visiškai nesiskaityta su III Seimo prezidiumu, savavališkai paimti Seimo rūmuose saugoti parlamentinio laikotarpio dokumentai¹².

4. Nuolatinis opozicijos, pirmiausia opozicinių partijų – valstiečių liaudininkų, socialdemokratų ir krikščionių demokratų – atstovų, nuolatos reikalavusių demokratinio Seimo rinkimų¹³, persekiojimas. Bene taikliausiai opozicijos nuostatas atspindi valstiečių liaudininkų lyderio Mykolo Sleževičiaus 4-ajame dešimtmetyje pasakyti žodžiai: „Kova eina, ji eis iki Seimas bus sušauktas“¹⁴ [tiesa, tuo metu ne visos partijos vienodai įsivaizdavo Seimą – *M. T. pastaba*]. Užtuot sušaukusi demokratinį Seimą, valdžia iš peties kirto opozicijai – apie 1928 m. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS) Centro komiteto (CK) laiške, adresuotame Prezidentui A. Smetonai, nurodyta, kad Varnių stovykloje internuoti 23 liaudininkai. Tarp jų keletas buvusių Steigiamojo Seimo ar kitų demokratinų Seimų valstiečių liaudininkų frakcijos narių¹⁵. Tik 1931 m. sausio mėn. įvykusiame liaudininkų Centro tarybos (CT) posėdyje konstatuota, jog dėl partijos vadovybės įdėtų pastangų nė vienas partijos narys

¹² Išsamiau žr.: Tamošaitis, M. Lietuvos III Seimo prezidiumo 1936 m. rugpjūčio mėn. 27 d. posėdžio protokolas. *Istorija*. T. 87 (2012), p. 59–65.

¹³ Pvz., 1935 m. spalį buvę Lietuvos prezidentai ir ministrai pirmininkai Prezidentui A. Smetonai adresuotame atvirame laiške reikalavo kuo skubiau sudaryti tautos pasitikėjimą turinčią vyriausybę, kuri „tuojau sušauktų tautos atstovybę, išrinktą iš Lietuvos piliečių laisvai pastatytų kandidatų Lietuvos valstybės nustatyta tvarka“ (Praeities dokumentai. Buvusių Lietuvos prezidentų ir ministerių pirmininkų 1935 m. spalio mėn. 12 d. pareiškimas Respublikos prezidentui Antanui Smetonai. *Sėja*. 1961, Nr. 6, p. 14).

¹⁴ Išsamiau žr.: Tamošaitis, M. „Kova eina, ji eis iki Seimas bus sušauktas“: Mykolo Sleževičiaus požiūris į Lietuvos autoritarinį valdymą 1926–1940 m. *Parlamento studijos*. Nr. 17 (2014).

¹⁵ LVLS CK pareiškimas Jo Ekscelencijai Ministeriui pirmininkui (data nenurodyta). *LMAVB RS*. f. 199–127, lap. 2–3.

jau nesėdi koncentracijos stovykloje ar kalėjime, visi jie išleisti į laisvę¹⁶. Didelių suvaržymų ir represijų patyrė socialdemokratai ir krikščionys demokratai, kurie, buvę tautininkų sąjungininkais 1926 m. gruodžio 17 d. įvykiuose, kitų metų gegužės mėn. buvo išstumti iš valdžios. Opozicijai neleista net minėti Steigiamojo Seimo sukakčių, dalyvauti nedemokratinuose 1936 m. Seimo rinkimuose. Įdomu tai, kad likus keliems mėnesiams iki vadinamojo „Smetoninio Seimo“ rinkimų, valdžia oficialiai uždraudė opozicines partijas. Dėsninga, kad opozicijai, ypač atėjus Lietuvos nepriklausomybės sutemoms (1938–1940), kai prasidėjo glaudus bendradarbiavimas tarp opozicinių partijų – valstiečių liaudininkų ir krikščionių demokratų – demokratiškai išrinkti šalies parlamentai, ypač Steigiamasis Seimas, buvo traktuojami kaip „aukso amžius“ šalies politiniame gyvenime. O tai leidžia kalbėti apie didelį to meto Lietuvos susiskaldymą.

Okupacijų laikotarpis ir išėivijos pozicija

1940 m. vasarą SSRS okupavus ir aneksavus Lietuvą oficialiai iš pradžių veikė vadinamasis Liaudies Seimas, kuris tais pačiais metais pervadintas į Lietuvos SRS Aukščiausiąją Tarybą. Iš tiesų ši valdžios institucija buvo tik demokratinės santvarkos fikcija¹⁷. Taip siekta sudaryti įspūdį, kad okupuotą Lietuvą valdo neva jos pačių gyventojų demokratiškai išrinkta Tautos atstovybė. Realiai aukščiausia valdžia priklausė vietos komunistų partijai, kurios veiklą prižiūrėjo Sovietų Sąjungos komunistų partija. Didžiausias autoritetas sovietinėje visuomenėje priklausė partinei vadovybei: partijos suvažiavimo paskirtam Centrokomiteiui (CK) arba šio išrinktam Politiniam biurui ir generaliniam sekretoriui. Dideles galias turėjo LSSR teritorijoje veikę sovietų saugu-

¹⁶ L. Valstiečių Liaudininkų Sąjungos Tarybos susirinkimas: (vedamasis). *Lietuvos žinios*. 1931, sausio 28, p. 1.

¹⁷ Anušauskas, A. Fiktyvaus parlamentarizmo problemos. *Parlamento studijos*. Nr. 2 (2004), p. 94–104.

mo organai, dislokuota gausi SSRS kariuomenė, kurie vykdė Maskvos nurodymus. Tokioje totalitarinėje valdymo sistemoje neliko vietos demokratiniam parlamentarizmui, kuriam sovietinės ir nacių okupacijos metais išskirtinį dėmesį rodė įvairios lietuvių politinės jėgos, siekusios atkurti nepriklausomą Lietuvą, valdomą demokratiniais pagrindais¹⁸. Ne išimtis ir pokario Lietuvoje (1944–1953) veikę Lietuvos partizanai, kurie tęsė XX a. pradžios lietuvių visuomenėje puoselėtas demokratinio parlamentarizmo tradicijas. Šios nuostatos aiškiausiai suformuluotos 1949 m. vasario 16 d. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracijoje, kuri laikoma svarbiausiu lietuvių ginkluotos rezistencijos dokumentu. Jame pagrįstai daug vietos skirta pačiai Seimo institucijai, kuri minima net keliuose paragrafuose: „5. Lietuvos valdymas vykdomas per laisvais, demokratiniais, visuotiniais, lygiais, slaptais rinkimais išrinktą Seimą ir sudarytą Vyriausybę. 6. Nuo okupacijos pabaigos ligi susirenkant demokratiniam Lietuvos Seimui įstatymų leidžiamąją galią turi Laikinoji tautos taryba. <...>. 8. Atstačius Lietuvos Nepriklausomybę, ligi susirenkant Seimui, Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas eina LLKS Tarybos Prezidiumo pirmininkas. <...>. 14. Lietuvos valstybės atstatymas, ligi Seimo bus priimta ir paskelbta žmogaus laisvės ir demokratijos siekimus atitinkanti valstybės konstitucija, vykdomas pagal šioje Deklaracijoje paskelbtus nuostatus ir 1922 metų Lietuvos konstitucijos dvasia“¹⁹. Pažymėtina, kad partizanai idealu laikė Steigiamojo Seimo, o ne autoritarizmo laikotarpiu priimtą 1938 m. nedemokratinę Lietuvos Konstituciją. Per likusį sovietinės okupacijos laikotarpį disidentai savo dokumentuose, nelegaliuose atsišaukimo lapeliuose išskirtinio dėmesio taip pat skyrė nepriklausomos Lietuvos atkūrimui – joje ypatingas vaidmuo turėjo tekti demokratiškai išrinktam Seimui.

¹⁸ Maslauskienė, N. Parlamentarizmo idėja ir okupuotos Lietuvos valdymo sistema 1940–1941 m. *Parlamento studijos*. Nr. 1 (2004), p. 36–54; Jegelevičius, S. Parlamentarizmo idėja antinacinio pasipriešinimo kontekste. *Parlamento studijos*. Nr. 1 (2004), p. 55–60.

¹⁹ Gaškaitė, N. *Pasipriešinimo istorija, 1944–1953 metai*. Vilnius: Aidai, 1997, p. 291.

Dauguma lietuvių išeivių (išskyrus ten veikusius komunistus), siekusių Lietuvos nepriklausomybės, Seimo instituciją, ypač Steigiamąjį Seimą, vertino tik teigiamai: į pirmą vietą iškeltos jo išrinkimo aplinkybės, didelis rinkėjų skaičius, išrinktųjų atstovavimas visiems Lietuvos gyventojams, ir, be abejonės, jo svarbiausi atlikti darbai, kuriais „Lietuvos Steigiamasis Seimas įvykdė tautos valią!“²⁰ Minint Steigiamojo Seimo išrinkimo 40 metų sukaktį grupė tuo metu išeivijoje gyvenusių buvusių Steigiamojo Seimo narių paskelbė viešą atsišaukimą, kuriame buvo pasmerkta SSRS įvykdyta Lietuvos okupacija ir aneksija, pažymint, jog 1940 m. Liaudies Seimas buvo „išrinktas apgaulės, klastos ir smurto sąlygose, pildė grobuoniškos Maskvos bolševikų norą. Niekas Lietuvoje, išskyrus saujelę samdytų agentų, nereikalavo Lietuvos į Rusiją [SSRS – *M. T. pastaba*] įjungimo ir tarybinės santvarkos joje įtaisymo, – toks nutarimas ir palieka niekinis“. Atsižvelgus į tai, ypatingas dėmesys parodytas demokratiškai išrinktam Steigiamajam Seimui, kurio „pagrindinis nutarimas atstatyti laisvą, nepriklausomą Lietuvos valstybę ir šiandien nenustoja savo galios“. Laikytasi nuostatos, kad „kova už šį siekimą visiems mus privaloma. <...>. Steigiamasis Seimas yra ir turi būti lietuviams išeiviams šviesus pavyzdys ir kelrodis visame mūsų išeiviškajame gyvenime ligi grįžimo į laisvąją tėvynę“²¹. Kartu išeivijoje nuolatos būdavo prisimenama apie politinių partijų bendradarbiavimą Steigiamajame Seime ir iškeltas opus to meto klausimas: „Ar nereikėtų ir šiais sunkiais Lietuvai laikais atgaivinti ano meto bendradarbiavimo dvasią ir su tokiu pat entuziazmu dirbti Lietuvos išlaisvinimo ir jos atkūrimo darbus?“²²

²⁰ Bildušas, J. Lietuvos Steigiamasis Seimas įvykdė tautos valią: 40 metų sukaktį minint. *Sėja*. 1960, Nr. 2, p. 1–3.

²¹ Steig. Seimo narių atsišaukimas. Atsišaukimą pasirašė: K. Bielinis, J. Bildušas, S. Digrys, E. Draugelis, M. Galdikienė, P. Jočys, S. Kairys, V. Kasakaitis, M. Krupavičius, J. Makauskis, J. Pakalka, V. Požela, J. Pronskus, V. Sirutavičius, K. Šaulys, V. Šmulskštys, K. Škirpa, V. Vaidotas, J. Valaitis ir K. Žukas. *Sėja*. 1960, Nr. 2, p. 4.

²² Šmulskštys, L. Žvilgsnis į Steigiamojo Seimo istoriją. *Sėja*. 1960, Nr. 2, p. 10.

Panašių teiginių gausu išėivijos spaudoje ar žymių to meto lietuvių, gyvenusių Vakaruose, pasisakymuose.

Tautinio atgimimo metai

XX a. pabaigoje pasikeitus politinei situacijai, Lietuvai tiesiog iškilo būtinybė turėti demokratiškai išrinktą Tautos atstovybę, kuri padėtų pagrindus 1990 m. atkurta nepriklausomai Lietuvai. Tuo metu svarbų vaidmenį suvaidino dar 1988 m. spalio mėn. Lietuvos persitvarkymo suvažiavime (į jį rinkti ar deleguoti atstovai iš visos Lietuvos) išrinktas Lietuvos persitvarkymo Seimas (jį sudarė 220 narių) ir LPS Seimo taryba (ją sudarė 35 asmenys). Turint omenyje, jog 1990 m. rinkimus į LSSR Aukščiausiąją Tarybą triuškinamai laimėjo Sąjūdžio iškelti ar remti kandidatai, nieko stebėtino, kad 1990–1992 m. dirbusi demokratiškai išrinkta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba savo vaidmeniu iš esmės nesiskyrė nuo 1920–1922 m. dirbusio Steigiamojo Seimo. Nieko keista, kad atgaline data 1996 m. atsirado naujas šios institucijos pavadinimas – Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas. Tęstinumo iš tiesų būta: 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos priimtame Lietuvos Nepriklausomybės Akte neatsitiktinai minimas Steigiamasis Seimas: „Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas“²³. Tokiu sprendimu buvo išlaikytas kontinuitetas tarp labai panašių demokratiškai išrinktų aukščiausiosios valdžios institucijų – Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir jos pirmtako Steigiamojo Seimo. Taigi pasitvirtino dar 1970 m. garsaus

²³ Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas: 1990 m. kovo 11 d. Seimo posėdžio stenograma. Prieiga per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251084&p_query=nepriklausomos%20atstatymo&p_tr2=2 [žiūrėta 2015 m. gegužės 9 d.].

lietuvių istoriko Zenono Ivinskio žodžiai, kad „Steigiamasis Seimas lietuvių tautai dar stipriau įskiepijo tikro demokratinio gyvenimo sąvokas. Tik realizuojant tokios rūšies demokratiją, kaip ji buvo lietuvių tautai garantuota Steigiamojo Seimo priimtoje konstitucijoje, tegalima kalbėti apie laisvą ir tikrą demokratiją. Jokie kiti pakaitalai šito idealo negalėjo ir negali atstoti“²⁴. Tereikia pasidžiaugti, kad nuo 1990 m. iki šiol Lietuvoje reguliariai vyksta demokratiniai rinkimai į šalies Seimą, Europos Parlamentą (nuo 2004 m.), savivaldybes, tauta reguliariai demokratiškai renka šalies Prezidentą. Todėl galima sakyti, daugiau kaip du dešimtmečius atsikūrusi Lietuva tikrąja to žodžio prasme yra demokratinio parlamentarizmo valstybė.

Išvados

1. Pieš 95-erius metus pirmą kartą Lietuvoje demokratiškai išrinkus Steigiamąjį Seimą, ši valdžios institucija lietuvių tautai net ir sudėtingiausiais XX a. tarpsniais turėjo sakralinę prasmę. Todėl 1990 m. demokratiškai išrinkta Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas pagal atliktus darbus dėsningai prilyginta Steigiamajam Seimui.

2. Lietuvių tautai okupacijos sąlygomis ar autoritarizmo laikotarpiu demokratiškai išrinktas Seimas pirmiausia buvo (ir tikėtina, kad pasikartojus panašioms situacijoms išliks) siekiamybės idealas, dėl kurio verta maksimaliai aukotis.

3. Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad moderniaisiais laikais lietuvių tauta, nepriklausomai nuo politinių sąlygų, liko ir yra (kaip galima teigti atsižvelgiant į reguliarius Seimo ir kitų svarbiausių valdžios institucijų demokratinius rinkimus) demokratinio parlamentarizmo šalininkė.

²⁴ Ivinskis, Z. Steigiamasis Seimas. *Į laisvę*. 1970, Nr. 6, p. 25.

THE IMPORTANCE OF SEIMAS INSTITUTION TO LITHUANIAN NATION IN THE 20TH CENTURY

MINDAUGAS TAMOŠAITIS

Summary

Keywords: Constituent Seimas; party; parliament; president; opposition; authoritarian regime; occupation; The Supreme Council of the Republic of Lithuania.

Sociological polls show us, that after the restoration of Lithuanian independence Seimas institution has very low ratings among Lithuanians. We can hear voices, that parliament works inefficiently and this institution is unnecessary. It is not secret, that part of the Lithuanians with admiration talk about “Smetona’s Lithuania” (1927–1940). During this period President of Lithuania Antanas Smetona refused to organize elections to Seimas for nine years, since 1927 till 1936. He ruled Lithuania as authoritarian leader. While the attitude towards the period of occupations in Lithuanian society is totally negative. One of the arguments of this attitude is the absence of Seimas institution during occupation years. It remains unclear why the Lithuanian people differently rated (or rates) this institution. The article aims to reveal the importance of Seimas to Lithuanians and tries to answer the question why people had very different attitude towards this institution.

Chronologically article analyses the period between the December of 1905 till the March of 1990. In 1905 the first Lithuanian “parliament” was convened. It was called The Great Seimas of Vilnius. In 1990 the first democratically elected legislative institution in Soviet Lithuania – The Supreme Council started its proceedings. Later it was named as Supreme Council of Republic of Lithuania.

The article shows, that after 95 years since the first democratically elected Constituent Seimas was elected, this institution became one of the most important political institutions. In 1990 the Supreme Council was elected and its achievements were equated to the Constituent Assembly. Democratically elected parliament was ideal for majority of Lithuanians during the authoritarian Smetona’s regime in the thirties and during the Soviet occupation period. Despite the political conditions Lithuanians in modern times are proponents of democratic governance.

Įteikta 2015 m. birželio 15 d.